

TA'LIMNING QONUNIYAT VA TAMOYILLARI (PRINSIPLARI)

Bomurodova Madina Vohidjon qizi¹¹ Buxoro muhandislik texnologiya institute
tadqiqotchisi**MAQOLA
MA'LUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 17.11.2024**Revised: 18.11.2024**Accepted: 19.11.2024***KALIT SO'ZLAR:***ta'limning asosiy
qonuniyatlari, ilmiylik
tamoyili, tizimli va
izchillik tamoyili,
bilimlarni amaliyotda
qo'llash tamoyili.**Ta'lim – insonni shaxs sifatida rivojlantirish,
uning bilimlarini, ko'nikma va malakalarini
boyitishga qaratilgan murakkab va ko'p qirrali
jarayon. Ushbu jarayonning samaradorligi bir
qator qonuniyatlar va tamoyillarga (prinsiplarga)
asoslanadi. Ushbu maqolada ta'limning asosiy
qonuniyatlari va tamoyillari, ularning o'zaro
bog'liqligi va amaliy ahamiyati batafsil muhokama
qilinadi.*

KIRISH. Uzlüksiz ta'lim tizimi o'quv ta'lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlarini o'zida qamrab oladi hamda har tomonlama yetuk, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Shu sababli mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirishning asosiy tamoyillari (prinsiplari) belgilandi. Bular: ta'limning ustuvorligi, demokratlashuvi, insonparvarlashuvi, ijtimoiylashuvi, milliy yo'nalganligi, ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, iqtidorli yoshlarni aniqlash, yuqori darajada bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish va shu kabilardir. Jamiyat talab qilayotgan uzluksiz ta'limga tegishli bu qonun-qoidalar o'qitish, bilim berish, ya'ni ta'lim jarayoniga ham samarali ta'sir ko'rsatadi.

Sharq xalqlari pedagogikasining buyuk allomasi Yusuf Xos Hojib «Qutadg'u bilig» asari orqali ilm-fan, ma'rifatning ahamiyati, ta'rifi va tavsifida odamlarni tinmay ilm olishga, bilim o'rganishga undaydi. Bilimlar rivojida sharqning yana bir buyuk mutafakkiri Al-Xorazmiyning salmoqli hissasi bor, albatta. Buyuk olim algebra, arifmetika, astronomiya, geografiya va musiqa sohalarida bir qancha asarlar yozgan. Sharq-u G'arb ma'naviy merosi asosida pedagogik jarayondan markaziy o'rin olgan didaktika doimo rivojlanib bordi,

didaktika rivojiga buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy ham katta hissa qo'shgan. Uning «Buyuk didaktika» asari o'qitishni rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatdi va muallimlarning doimiy foydalanadigan adabiyoti bo'lib qoldi.

Ta'limda onglik, faollik va mustaqillik tamoyili. O'quvchi bilimlarini hayotda qo'llay olishi uchun ta'lim berish jarayonini faol fikrlash jarayoniga aylantirish kerak. Shunday sharoit yaratilganda o'quvchida ijodiy tashabbuskorlik va mustaqil tafakkur, nutq madaniyati va ilmiy dunyoqarash, e'tiqod tarkib topadi.

Ta'lim mazmunini unifikatsiyalash va tabaqalashtirish tamoyili. Bu, birinchidan, ma'lum bir yo'nalish bo'yicha mutaxassis tayyorlanayotganida uni bir necha tur modifikatsiyasini (xillarini) tayyorlash imkoniyatlarini beruvchi unifikatsiyalashgan o'quv rejalarini tuzishni ko'zda tutsa, ikkinchidan, umumtexnik, umumpedagogik va maxsus predmetlar mazmunini tabaqalashtirish, ijtimoiy ishlab chiqarish rivojlanishi an'alarini hisobga oladi.

Ta'limning ko'rsatmalilik tamoyili. Bu tamoyil o'qitish jarayonining sifatini orttiradi, talabalarning bilim olishlarini osonlashtiradi. O'qitishning ko'rsatmaliligi shuni ta'kidlaydiki, agar o'quvchilarda o'rganilayotgan narsa va hodisalarni bevosita idrok qilishga bog'liq hissiy-amaliy tajriba bo'lgan taqdirdagina ular bilimlarni ongli suratda o'zlashtiradilar.

Kasbga yo'naltirish tamoyili. O'quv rejadagi barcha predmetlar bo'yicha bilimlarning o'zi yetarli emas. Chunki yosh mutaxassis o'qishni bitirib ish boshlagunicha real texnologik jarayonda ko'pgina o'zgarishlar ro'y berishi mumkin. Shuning uchun ta'lim ma'nosi ma'lum bilimlarni ko'zda tutadi. Mutaxassisda tezroq bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, kasbiy yo'naltirilganlik ko'nikmalarini taraqqiy ettirish ko'zda tutiladi va hokazolar.

Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi tamoyili. Ta'limda izchillikka rioya qilib o'qitish lozim, toki o'rganilgan bilimlar kecha 139 o'rganilganlarni mustahkamlasin. Ya'ni o'tilayotgan fan yoki bayon qilinayotgan materialning o'quvchilarning oldingi o'zlashtirgan ilmiy bilimlari, ko'nikma va malakalari bilan izchil va uzviy bog'lanishi, shu bilan bir vaqtda, o'qitilayotgan materialni o'zlashtirish orqali kelajakda yangi bilimlarni o'zlashtirishga zamin yaratilishi nazarda tutiladi.

Ta'lim-tarbiyaning birligi tamoyili. Ta'lim-tarbiyaning birligi ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil qilish va o'qitishning xilma-xil usul va uslublaridan foydalana olishga ko'p jihatdan bog'liqdir

Ta'limning Asosiy Qonuniyatlari:

Ta'lim qonuniyatlari – ta'lim jarayonida ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan, inson irodasi va xohishiga bog'liq bo'lmagan, takrorlanuvchi va barqaror munosabatlardir. Ularni bilish va hisobga olish ta'limning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ta'limning asosiy qonuniyatlariga quyidagilar kiradi:

- **O'rganishning faolligi qonuni:** O'rganish faol jarayon bo'lib, o'quvchi o'rganish jarayonida faol ishtirok etadi, yangi bilimlarni faol ravishda qabul qiladi va ularni o'zlashtiradi. Passiv tinglash yoki kuzatish o'rganishning samaradorligini pasaytiradi. O'quvchining o'rganishdagi faolligi uning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga, shuningdek, mustaqil fikrlash va muammo yechish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

- **Bilimlarning izchilligi va tizimliliigi qonuni:** Bilimlar izchil va tizimli ravishda o'qitish kerak. Yangi bilimlar avvalgi bilimlarga tayanib o'rganilishi lozim. Bu o'quv materialini yaxshiroq tushunishga va uzoq muddatli eslab qolishga yordam beradi. Tizimli yondashuv o'quv materialini mantiqiy tartibda taqdim etish, tushunchalar orasidagi bog'liqlikni ko'rsatish va umumlashtirishga asoslanadi.

- **Shaxsiy yondashuv qonuni:** Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini (bilim darajasi, qobiliyatlari, qiziqishlari, xarakteri) hisobga olish ta'limning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Differensiatsiya va individualizatsiya o'quv jarayonini har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirishga imkon beradi.

- **O'rganishning motivatsiyasi qonuni:** O'rganishning samaradorligi o'quvchining o'rganishga bo'lgan motivatsiyasiga bog'liq. Motivatsiya o'quvchini o'rganishga undaydi, uning faolligini oshiradi va uzoq muddatli bilim olishga hissa qo'shadi. Motivatsiyani oshirish uchun o'quv jarayonini qiziqarli va maqsadli qilish, o'quvchining muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish va o'z-o'zini baholashni rivojlantirish kerak.

- **O'rganishning takrorlanishi qonuni:** O'rganilgan ma'lumotlarni takrorlash uzoq muddatli eslab qolishga va mustahkamlashga yordam beradi. Takrorlash turli xil usullar bilan amalga oshirilishi mumkin: takrorlash, mustahkamlash mashqlari, mustaqil ishlar va boshqalar.

Ta'limning Asosiy Tamoyillari (Prinsiplari):

Ta'lim tamoyillari (prinsiplari) – ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish bo'yicha tavsiyalar va ko'rsatmalar bo'lib, ular ta'lim qonuniyatlariga asoslanadi. Ular ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ta'limning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi:

• **Ilmiylik tamoyili:** Ta'lim jarayoni ilmiy bilimlarga, zamonaviy pedagogik va psixologik tadqiqotlar natijalariga asoslanishi kerak. Bu o'quv materialining haqiqiyliги va ishonchliligini ta'minlaydi.

• **Tizimli va izchillik tamoyili:** Ta'lim jarayoni mantiqiy va tizimli ravishda qurilishi kerak. O'quv materiallari o'quvchilarning bilim darajasi va yoshiga mos ravishda tanlanishi va taqdim etilishi kerak.

• **Shaxsiy yondashuv tamoyili:** Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish va o'quv jarayonini ularning ehtiyojlariga moslashtirish kerak. Differensiatsiya va individualizatsiya usullaridan foydalanish tavsiya etiladi.

• **Ko'p qirrali yondashuv tamoyili:** Ta'lim jarayonida turli xil o'quv usullari va vositalaridan (interaktiv usullar, multimedia, amaliy mashg'ulotlar) foydalanish kerak. Bu o'quvchilarning turli xil o'rganish uslublarini hisobga olishga yordam beradi.

• **Faollik tamoyili:** O'quvchilar o'rganish jarayonida faol ishtirok etishlari kerak. Ular mustaqil fikrlash, muammo yechish va o'zlarini ifoda etish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak.

• **Onglilik va mustaqillik tamoyili:** O'quvchilar o'rganayotgan materiallarni chuqur anglashlari va mustaqil ravishda bilimlarni qo'llay olishlari kerak. O'z-o'zini nazorat qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

• **Davomiylik tamoyili:** Ta'lim jarayoni uzluksiz va izchil bo'lishi kerak. Bu o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash va yangi bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

• **Bilimlarni amaliyotda qo'llash tamoyili:** O'quvchilar o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Bu ularning bilimlarini mustahkamlashga va ularni kundalik hayotda qo'llashga yordam beradi.

• **Demokratiklik va hamkorlik tamoyili:** Ta'lim jarayoni demokratik va ochiq bo'lishi kerak. O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlik munosabatlari o'rnatilishi kerak.

• **Differensiatsiya tamoyili:** Ta'lim jarayoni o'quvchilarning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilishi kerak. Bu ularning o'z imkoniyatlariga mos ravishda rivojlanishiga yordam beradi.

Qonuniyatlar va Tamoyillar O'rtasidagi Bog'liqlik:

Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Qonuniyatlar ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan munosabatlarni aks ettirsa, tamoyillar bu qonuniyatlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish bo'yicha tavsiyalarni beradi.

Masalan, o'rganishning faolligi qonuni faollik tamoyilining asosini tashkil qiladi. Shaxsiy yondashuv qonuni esa shaxsiy yondashuv tamoyilini belgilaydi.

Ta'lim Qonuniyatlari va Tamoyillarining Amaliy Ahamiyati:

Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillarini bilish va hisobga olish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bu o'quvchilarning bilim olish jarayoniga bo'lgan munosabatini yaxshilashga, ularning faolligini oshirishga va uzoq muddatli bilim olishga imkon beradi. Shuningdek, bu o'qituvchilarga o'quv jarayonini samarali rejalashtirish, o'quv materiallarini tanlash va o'quv usullarini qo'llashga yordam beradi.

Xulosa. Ta'limning qonuniyatlari va tamoyillari ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridir. Ularni chuqur tushunish va amaliyotda qo'llash ta'limning samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan munosabatini yaxshilash va ularning shaxsiy rivojlanishiga hissa qo'shishga yordam beradi. Zamonaviy ta'lim sharoitida ta'lim qonuniyatlari va tamoyillarini hisobga olgan holda, o'quv jarayonini individualizatsiya va differensiatsiya qilish, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash ayniqsa muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R. Mavlonova va boshqalar. Pedagogika. — T.: «O'qituvchi», 2001.
2. Z. K. Ismailova. Pedagogikadan amaliy mashg'ulotlar. — T.: «Fan», 2003.
3. S. P. Baranov va boshqalar. Pedagogika. — T.: «O'qituvchi», 1990
4. A. K. Munavvarov. Pedagogika. — T.: «O'qituvchi», 1996.